

AZ ÉSZT ÁLLAMISÁG KÉRDÉSÉHEZ

ARPAS KAROLY

"Valóban ez a kor volt az észti
nép fénykora." (C.R. Jakobson)

1. Az önálló észti fejlődés kezdeteiről.

1.1. A dolgozat megkísérli új szemszögből megvilágítani az észti államiság kérdését az eddigi ismeretek alapján. Köszönöm a szegedi Finnugor Tanszéknek, hogy az ünnepi előadások keretében lehetőséget adtak több éves munkám eredményének ismertetésére.

1.2. Az észtek a késő közfinn korszakban (időszámításunk kezdetétől a 9. századig)

1.2.1. Ekkor az észtek elődei már jelenlegi lakóhelyükön élnek. A régészeti leletekből a vaskorra következtetünk, az ún. középvaskorra, annak minden jellemzőjével. Bizonyítottan letelepült népességről van szó, akik a helyi nyersanyag feldolgozásával vagy továbbításával termelő életmódot folytatnak. A kontinensen az égetéses-irtásos földművelés terjedt el, a szigeteken és a partvidéken jelentős a halászat, fontosságát nem veszítette el még a vadászat sem.

1.2.2. A nyelvészeti kutatások a régészet eredményeit erősítik meg, a társadalomra vonatkozóan már valószínűsíthető ver-

tikális elkülönülésről is tudósítanak. Az észak-közép-észtorozági, a dél-észtorozági, ill. a nyugat-észtorozági, saaremaai nyelvjárások mögött talán a törzsi elkülönülés áll (akár Finnországban). Az időszámítás kezdetétől sok idegen hatás éri őket. Korábban balti szláv, germán és gót hatás, majd a 6-9. században keleti szláv (krivics) hatás.

A szókinccs és a régészeti leletek arra utalnak, hogy az ősközösség bomlása már folyamatban van, s ezt a folyamatot fogják erősíteni azok a találkozások, amelyek az osztálytársadalommá fejlődés útján járó, vagy éppenséggel már osztálytársadalomban élő népekkel történnek.

1.2.3. Az írásos források szükséztavúak és esetlegések. A legjelentősebbek közül megemlíthető TACITUS Germniája (98.); a GUTASAGA (500 körül); CASSIODORUS A gótok története... (526-533.); JORDANES Cassiodorus kivonata és bővítése (550 körül); az YLINGSAGA (600 körül) valamint a HERVARERSAGA és a HISTORIA NORVEGIAE (mindkettő a 7. század végéről). Az írástudó Nyugat rögzítette híradások "peremvidékről" szólnak, ismereteik igazságértéke kétes, jobbára (mondai) eseményekre és (hallomásos) életmódra vonatkoznak. Am ha peremvidék is, de beletartozik az európai politika látókörébe.

1.3. Az észtoroz nyelv és nép önállóságának kezdetei
(9. századtól 1030-ig)

1.3.1. A késő közfinn korszak a 9. században véget ér. Ezt a

nyelvészeti és a régészeti adatok bizonyítják (HAJDÚ-DOMONKOS).

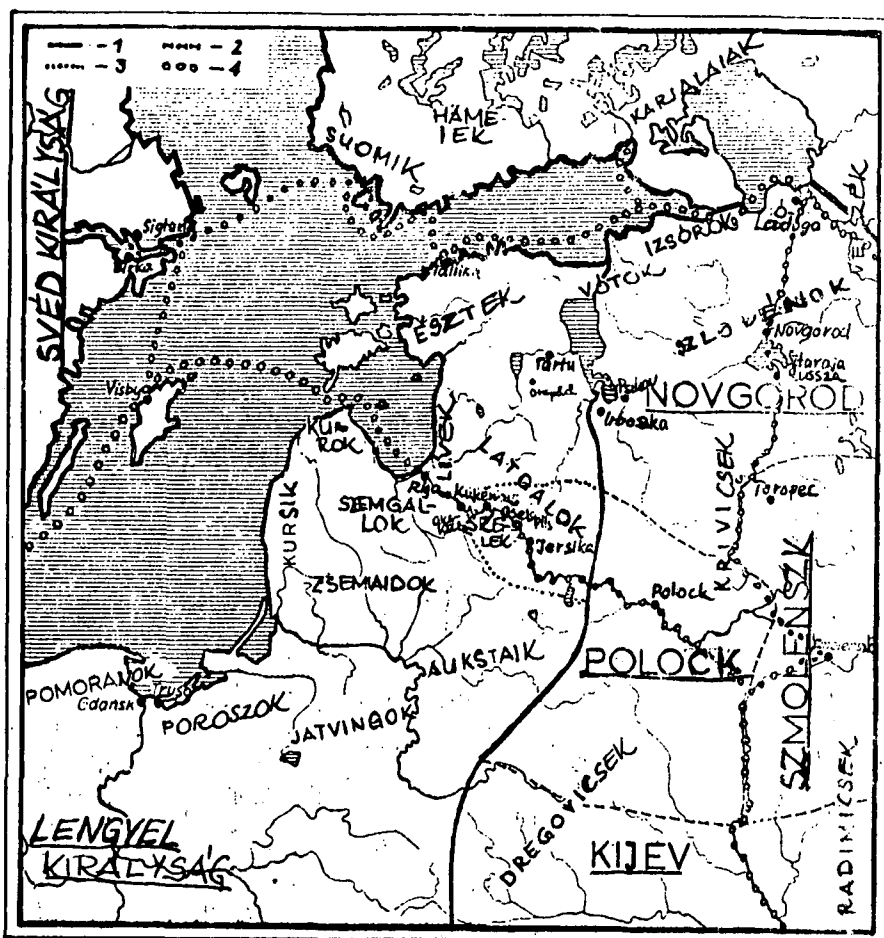
1.3.2. A gazdaságban egyre nagyobb szerepet kap a termelés.

A vaseszközök elterjedése és használata megteremti azt a felesleget, amely megnöveli a kereskedelem fontosságát. Korszakunkból származnak azok a pénzleletek, amelyek számos központ (talán nemzetségi) bekapcsolódását jelzik a közvetítő kereskedelemben. E leleteket nem szabad lebecsülnünk, mert a legfontosabb kereskedelmi útvonalak nem érintik az észti területeket - bár van kapcsolat Gotlanddal, s fontos összekötő utak itt futnak át (ld. 1. és 2. számú térkép).

1.3.3. Az időszak legnagyobb horderejű társadalmi eseménye annak a tendenciának az erősödése, amely a vérségi kötelékek felbomlásától a területi elven alapuló szerveződés felé mutat. A nemzetségi társadalom a törzsi keretek felé tart. Mindezt a belső erők mellett a külső tényezők tették visszafordíthatatlanná. Utóbbiakat vizsgálva három terjeszkedő hatalmi központot vehetünk észre:

1.3.3.1. Mivel a fő kereskedelmi és víziutak nem itt haladtak át, bár voltak skandináv-észti kapcsolatok, ezért a Nyugat-Európában és az orosz történelemben kiemelkedő viking hatás nem jelentős (BRØNDSTED).

1.3.3.2. A 10. század végéig nem jelent veszedelmet a "Drang nach Osten". A német-római birodalom földesurainak területszerző akciói legfeljebb a balti szlávokig terjednek.

1.sz. térkép: A DALTUM A XII. SZÁZAD KÖZEPÉI
/ in ESIAJALUCU 309. p. után/

- Az ó-órossz állam határa /1./
- HHH Az egyes orosz fejedelemségek határa /2./
- ... Az orosz fejedelemségektől függő terület határa /3./
- ooo Pontos kereskedelmi útvonalak /4./
- Jelentős települések

KIJEV A korai feudális államok
KUROK Etnikumok településhelyei

1.3.3.3. Időszakunk legjelentékenyebb hatalma a Kijevi Rusz. Terjeszkedése valójában hódoltatás, adóztatás: azaz a legerősebb nemzetségi-törzsi vezető egyre növekvő kíséretével immár területi alapon teremti meg annak eltartását, ugyanakkor rögzíti a saját, illetve vagyonos társai hatalmát. Ez lavinaszerűen növeli a kíséretet, a területet és a hatalmat, utóbbi a fejedelmé lesz, s nem közhatalom. Hogy mennyire erről van szó időnkben, példa rá Igor nagyfejedelem halála, akit az adóztatás során a drevljánok vertek agyon.

Korszakunk végére a Kijevi Rusz az észtekig terjed. Am szó sincs az észtek birodalmi betagozódásáról. Nincs tartós orosz jelenlét, nincsenek szoros gazdasági kapcsolatok, nincsenek jelen az orosz államiság jelképei, se hatóságai, sőt térítés sincs, pedig az oroszok már fölvtették a kereszténységet (955-957.), az észtek pedig kétségkívül pogányok (KROHN).

1.3.4. A politikai események közül a legfontosabbak: többszörös hír a novgorodi (882, 980.) és a kijevi (907, 944.) fejedelmek kíséretében szereplő csud/észti nevű harcosokról. Egyes történészek ezt az észti függés jeleként magyarázzák, ám e korban a más etnikumú kíséret nem jelent alávetettséget. A 9. század végére érnek el a prefeudális orosz államok a balti népek határaihoz. 1030-ban Jaroszláv kijevi nagyfejedelem elfoglalja és lerombolja Tartut, s Jurjev néven erődöt emel. Ez a későbbi hivatkozások alapja.

2. Az észt bomló ősközösség utolsó szakasza, az önvédelmi harcok kezdetei (1030-1210.)

2.1.1. Jurjev alapítása figyelmeztetés: az önálló fejlődés veszélybe került. Nem több; a vár többször gazdág cserél, sőt Kijev hanyatlásával a veszély elhalványul. A záró dátum nem az első német támadás éve (1208.), hisz külső támadás korábban is érte az észteket. Az 1210-es ümerai ütközet az, amely bizonyítja: a német hódítókat nehéz megfékezni. Összefogásra van szükség, különben a lettek és a lívek sorsára jutnak.

2.1.2. Nagy jelentősége van az írott forrásoknak, amelyek közül a legfontosabb (LETT)HENRIKU Liivimaa kroonikaja (LHKr). Noha a 13. században íródott, de nyomaiban őrzi egy korábbi társadalom képét is.

2.2. Bomló nemzetségi-törzsi társadalom

2.2.1. Az általános jellemzők itt is érvényesek. Megjelenik a felesleg és a magántulajdon, megindul a társadalmi tagozódás, megkezdődik a közhatalom elválása a közösségtől, általános a fejlett vaseszközök használata stb. Néhány kérdést azonban közelebbről meg kell vizsgálnunk, hogy megvilágítsuk problémáinkat.

2.2.2. A területi elv megléte egyike ezen kérdéseknek.

2.2.2.1. A nyelvjárások elkülönülése a vérségi alap felé mutat,

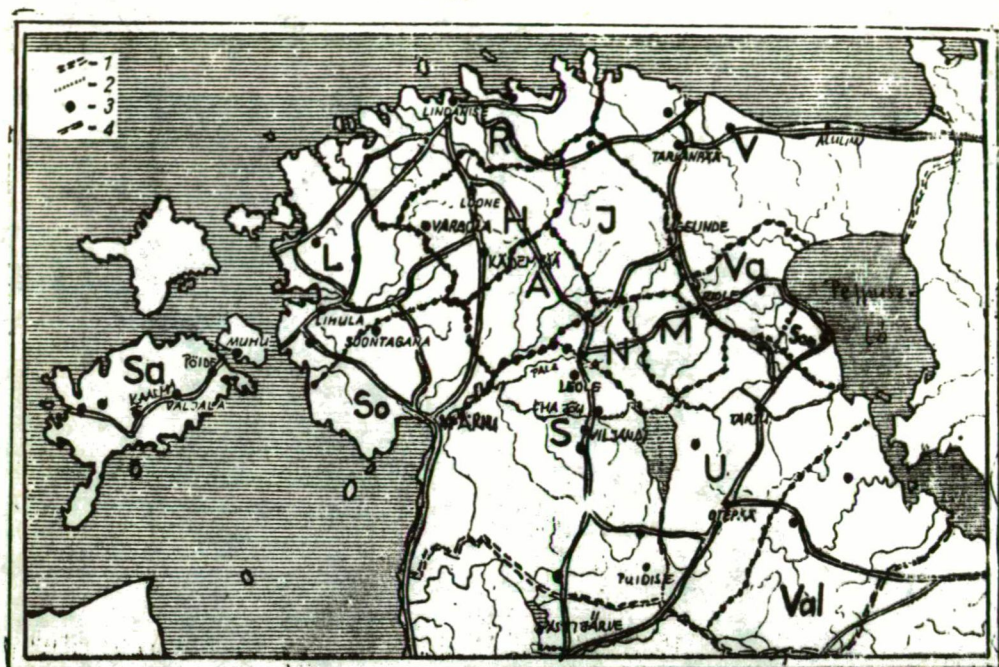
hiszen ez még akkor létrejött, amikor nem beszélhetünk a területi elven felépülő társadalomról.

2.2.2.2. A népelnevezés nem ad egyértelmű választ. Az önelnevezés nem mérvadó. Tudjuk, a 18. század közepéig magukat maameesnek 'föld népe' nevezték. Fontosabb a szomszédok népelnevezése. Négy népnévvel találkozhatunk: 1. az est alakváltozataival, 2. a finn viroval (bár ők az előbbit is ismerik), 3. a lett igaunijaval és 4. az orosz csuddal. A lett a velük érintkező déli törzset jelölhette: a népnév kapcsolatos az Ugandi tartománynévvel. A finn viro az északit: ma is létezik Virumaa tartománynév. A korábbi állapotot igazolja a később használt (a finnek is) est változatok az észtség egészére vonatkozó jelentése. Hasonlóan egészében jelenti őket a csud is. Az utóbbiról ma sem tudjuk bizonyosan honnan ered, s eredetileg kiket takart. Egyesek szerint svéd-finn eredetű mint a rusz, s a novgorodi rusz kaganátus környékén élő finnugor népességre vonatkozhatott (BRØNDSTED). Érthették alatta a vótokat (fi. vatja, é. vadja), de a votjakokat is. Ma is élő ćudna, ill. ćuddža vorsud-nevek: egyszerre jelent nemzetiséget, nemzetségi szellemet, istenőst és annak lakhelyét - Kozmács István szíves közlése. A népnév az elszlávosodással megmarad a krónikákban, s egy időben az észtséget jelöli. Közvetett bizonyítékok: 1. a Peipusz-tó Csud-tóként emlegetése korábban nem jelenti, hogy a túlparton élők is csudok lennének; 2. a novgorodi évkönyvek olyan években is írnak csud

adókról, amikor bizonyítottan nem volt ilyen kapcsolat az észtek és a novgorodiak között.

2.2.2.3. A területi elv mellett szól a kortárs LHKr. Henrik, aki közöttük élt, ismerte az észteket (s talán értette a nyelvet is) a területek nevével jelzi a lakosokat, nem törzsnevet használ.

2.2.2.4. A területi elrendeződést támasztja alá az a közismert tény, hogy az észti terület tartományokra, maakra, azok pedig kisebb körzetekre, kihelkondokra tagolódott. Noha ULUOTS elgondolása, hogy ezeket az egységeket a germán földbirtoklással vessük egybe, túlzott, ám e tényeket nem illeszthetjük a vérségi elrendeződésbe. Az észti társadalom területi elven alapul. Lássunk néhány statisztikai adatot! Az észtek a 13. század elején 13-15 tartományban élnek (ld. 2. számú térkép) - a lívek négyben. Az észteknél 44 kihelkondot találunk. A 160 körüli földvárból 63-at név szerint ismer - a líveknél 11-et. (1154-ben al-Idriszi említi Koluvan (Kalevinlinna), Bernu (Pärnu) és Viljandi városokat.) A települések számára következtethetünk az e korból föltárt 463 temetőből. A szántóterület kb. 21000 adramaara terjedt. (Adramaa: ekealj, ekeföld; a LIBER CENSUS DANIAE 1231. alapján számított földegység. TARVEL számításai szerint 8-10 ha nagyságú. Minőségétől függően több ember ellátására elegendő; pl. Nurmekund 600 ekealján 2100-2800 család élt, Mõhu 400

2.sz. térkép: AZ ÉSZTEK A XII. SZÁZAD VÉGÉN /ESTAJALUGU 402.p.után/
 1. az észtek határa; 2. maa-határ; 3. erőd; 4. fontosabb utak

Sa	: Saaremaa	3000	ekealj	7	kilohokond	
L	: Läänemaa	1900	"	2	"	
So	: Soontagana	?	"	4	"	önállósága vitatott → L
R	: Rävalla/Repele	1600	"	3	"	
II	: Harjumaa	1200	"	4	"	
A	: Alompois	400	"	2	"	
N	: Nurmokund	600	"	2	"	
J	: Järvemaa	2000	"	3	"	
M	: Mõnu	400	"	2	"	
V	: Virumaa	3000	"	5	"	
Va	: Vaiga	1000	"	2	"	
Soo	: Soopolitse	?	"	?	"	önállósága vitatott → Va
S	: Sakala	kb.3000	"	4	"	
U	: Ugandi	kb.3000	"	4	"	
Val	: Valgatahalvo/?/ ?		"	?	"	létezése kétséges → U ?

ekealján 2100-3500.) A lélekszámot kb. 150-180 ezerre teszik.

2.2.3. Az LHKr beszámol arról, hogy az észtek időnként ma-
jakba gyűlnek, ez a közszabadok gyűlése. Ha háborúzni ké-
szülnek, akkor malevekebe, ez kifejezetten a harcosok tábora.
A közemberek fölött a vanemek állnak: "seniores". Az elneve-
zés őrzi a nemzetségfő, családfő jelentését, de LHKr ír ar-
ról, hogy értették ezt "meliores" és "divites" értelemben
is. Ha a krónikás adatait összevetjük SAHLINS szegmentáris
törzsének jellemzőivel és analógiáival, akkor olyan nagy ha-
sonlóságot találunk, hogy állíthatjuk: az észtt törzsi társa-
dalom szegmentáris törzsi társadalom. A szabadok fölött a
"jó" és a "gazdag" állnak, akiknek hatalma életfogytig
tart. Ezt a malevek parancsnokaiként gyakorolták, békében ha-
táskörük alig terjedhetett túl szálláshelyükön. A "nagy-em-
berek" (SAHLINS) a "kisfőnökökből" alakulhattak ki. Kiválá-
suk, kiemelkedésük egybeesett a központosítás igényével,
amire a külső fenyegetés vagy a belső fejlődés adhatott okot.
Ilyenkor jut nagy szerep a "nagy-embernek" (és kíséretének)
mint hivatott vezetőnek. Megteremtődhet a lehetősége: a/ a
személyi hatalom kialakulásának (ez magával hozza a katonai
demokrácia bomlásának felgyorsulását); b/ ennek örökíthető-
ségének - s ez már egy kezdetleges állam felé mutatna.
Számos vanem nevével találkozunk LHKr-ban, jó részük lett és
lív. Az észtek közül csak a sakalaiakat nevezi meg (6 név).
A hiány magyarázható a német befolyás határával. Északon is

élhettek tekintélyes vanemek - mással nem magyarázható az erős, Saaremaa vezette ellenállás. A krónikák mellett a mondai hagyomány is bizonyíthat. Érdekes, hogy Kalevipoeg alakja az északi területekhez kötődik. Hasonlóan lokalizálható a szigeteken ismert Suur Tõll. Sőt, talán Vanapagan mögött is vanem rejtőzhet.

A vanemek és kíséretük létéből következnek a vállalkozások, a rablóhadjáratok. Sikereségük növelheti a "nagy-ember" hatalmát.

2.3.1. A politikai és történelmi események időszakunkban: Jellemző az észti hadjáratok sokasága, ezek egy része azonban az idegen terjeszkedések megállítására irányul. Az irány a geográfia függvénye: Gotland, svéd, finn telepek, Novgorod, Pszkov és Polock birtokai, lívek és lettek ellen. (Utóbbiakat nem segítik a németekkel szembeni harcban, így ők lesznek a hódító szövetségesei.)

2.3.2. Korszakunkban alig eredményes, bár állandóan jelen van a svéd-norvég, s különösen megélénkül a dán próbálkozás. Akcióik időnként büntető jellegűek. A dánok 1194-től szinte évenként kísérlik megvetni lábukat a szigeteken és/vagy a nyugati parton.

2.3.3., Nagyobb figyelmet érdemelnek a Kijevi Rusztól függő, vagy már függetlenül fejedelemségek: Novgorod, Polock, Pszkov

és Toropec. Hadjárataik zsákmányszerzés, vagy adófizetésre kényszerítés céljából indulnak, változó sikerrel. 1031-től 10 nagyobb hadjáratról tudunk. 1061-ig 4, a következő száz évben 4 (de 1117-1154 között), majd 1190-től újulnak meg a harcok. A célpont Tartu/Jurjev és Otepää/Medvezsnaja Golova. A támadások mögött többnyire Novgorod áll. Igen veszedelmes az 1210-es tavaszi hadjárat. Ekkor Msztyiszlav Msztyiszlavics "Udaloj" novgorodi, s testvére Vlagyimir Msztyiszlavics pszkovi fejedelem (utóbbi Albért rigai püspök testvérének veje) indít közös támadást Otepää ellen. A Tartu-Otepää-Pszkov háromszög egyrészt a "déli" kereskedelmi utat biztosítaná a korábbi pozícióiból kiszorult Novgorodnak, másrészt kiváló hídfő lenne a lett, a lív és az észti területekre irányuló hadjáratokhoz.

2.3.4. Az észtek szempontjából mégis a legveszedelmesebb a német terjeszkedés. Egy már kialakult osztálytársadalom a jellegéből adódó terjeszkedés, hódítás céljából; a kereszténység terjesztése ürügyén, gazdasági, politikai érdekeinek megvédéséért és kiterjesztéséért koncentrált erővel (térítőpüspökség, szerzetesek, lovagrend, kereskedőtoke) készül leigázni, gyarmatosítani és beolvasztani a kevésbé fejlettebb területeket. Adataink a legbővebbek, ezért csak jelzesszerűen: 997-1008. Szent Adalbert balti porosz területeken térít - az irány kijelölése. 1062-1064. Haltuin brémai érsek a kelet-balti területekre hívja fel a figyelmet. 1551.

brémai kereskedők kötnek ki a Dvina torkolatánál. 1180. Meinhard érkezése Lívfüldre. 1186. kelet-balti térítőpüspökké szentelik. 1199. Albert, az új (a 3.) püspök keresztshaddal indul egyházmegyéje biztosítására. 1202. Megalapítja a Kardhordozó Lovagrendet. 1203. a lív Kaupo megkezesztelkedik, a lívek német függésbe kerültek. 1206. Kuke-nois német függésbe. 1207. a rigai püspök és a lovagrend szerződése: 2/3 : 1/3 arányban osztoznak az elfoglalt lív és lett területeken. 1208. Selspils elfoglalása, megindul az északi terjeszkedés. 1209. Jersika/Gercike elfoglalásával Pollock kiszorul a Baltikumból. 1208-tól több támadás éri Sakalát, Soontaganát és Ugandit. 1210 tavaszán az üldöző sakalai-ugandi erők Ümeránál csatára kényszerítik a zsákmánnyal visszavonuló német hadat, de a harc nem hoz döntő győzelmet, nem sikerül lezárni a betolakodó útját. Az év nyarán Pollock és Riga között szerződés jön létre, amely lényegében a német lett-hódítást ismeri el.

2.3.5. Mindezek az események meggyorsították egy szélesebb összefogás szükségességének felismerését. Megérlelődött az állammá alakulás lehetősége. Olyan "nagy-emberre" van szükség, aki nemcsak felismeri a helyzet kényszerítő erejét, de képes is azt kihasználni, ható erőit irányítani. Ezzel megalapozódhat személyes hatalma, a katonai demokrácia "katonai diktatúrává" alakulhat, de a közhatalom széttörésével elodázódhat az alávetés veszélye is.

3. Központosítási törekvések, az észt államiság lehetőségei (1210-1224.)

3.1. A feltételeket vizsgálva megállapítottuk, hogy a területi elven való rendeződés adott. Az "olyan közhatalom létesítése, amely már nem esik közvetlenül egybe az önmagát fegyveres hatalomként megszervező népességgel" (Engels) még nem valósult meg. A régészeti leletek vagyoni tagozódásra utalnak, ez is az uralkodó osztály kialakulása felé mutat. A lívek esetében Kaupo behódolása és betagozódása azért is történéstett meg, mert a létfenntartás közvetlen érdeke mögött megbújhatott: a feudális fegyveres erő segítségével alá lehet vetni a lív közrendű szabadokat. Más lív vanemek: Aksrodi, Lenearde azonban szembeállnak a német függést jelentő feudalizációval (1204, 1212.). Ha az állam funkciót tekintjük, jelen van a védelem is. Ehhez is központosítani kell. A korábbi "államiságot" igazoló kísérletek közül a legjelentősebb ULUOTS jogtörténeti fejtegetése (az LHKr-re és három oklevélre hivatkozott). Megállapította, hogy az egyes tartományok vezetői törzsi állami vezetőként viselkednek: szövetségeket szereznek, háborúkat indítanak, fegyverszüneteket, békekötéseket intéznek, sőt adófizetésre utaló nyomot is talált. Tényei mégis csak a jogtörténet, politikatörténet tényei, nem bizonyítanak önmagukban. A társadalmi jellemzőket tekintve visszatérünk SAHLINS elemzésére. A szegmentáris törzsi társadalom is ismeri a központosítás lehető-

ségét. Ha a forrásokot szembesítjük a történelmi segéd tudományok eredményeivel, akkor két központosítási kísérletről beszélhetünk.

3.2. A belső központosítás lehetősége: Lembitu kísérlete (1211-17). Lembitu (11??-1217) Sakala északi részének vanemje, szállásbirtokának középpontja Leole vára, a mai Lõhaverre közelében. Elõkelõ és gazdag nemzetségszó, mert testvére Unnepewe (a.m. Önnepäev 'Boldog-nap' - finnugor névadás!) is viseli a vanem címet. Több ilyen példát LHKr nem említ.

"Kisfõnökbõl" vált "nagy-emberré". Lehetséges, hogy részt vett az 1210-es õmerai csatában. LHKr elõször Meemevel együtt említi, akivel 1211 tavaszán újra õmeráig õzi a német - lett, lív csapatot. Ez a részleges siker fegyverszünetet eredményez, itt is jelen lehetett a seregvezér társaként. Albert püspök Volkquin rendmesterrel Rómába utazik - a német fenyegetés ezért csökken.

Õsszel azonban Udaloj Novgorodból hadjáratot indít Tõrma (Vaiga) vidékére. A tél beálltával délnek fordul, Ugandit pusztítja, majd Otepäät kezdi ostromolni. Az Évkönyvek szerint: "a városban nem volt elegendõ víz és élelmiszerkészlet, ezért az ostromlottak békét kértek az oroszoktól. Ezek beleegyeztek a békekötésbe, néhányat közülük megkereszteltek (kiemelés tõlem Á.K.), négyszáz márka sarcot (kiemelés tõlem

Á.K.) vetettek ki rájuk, majd hazaindultak, de megígértették, hogy a többiek megkereszteltetik magukat." Ugyanakkor Kaupo Sakalát dűlja, XII. 25-én pedig német támadás indul Järvemaa ellen. Az összefogás egyre szükségesebb, de úgy tűnik, a tartományok még mindig nem látják be az egység fontosságát.

1212 elején Udaloj testvére, Albert sógora, a már polocki fejedelemmé lett Vlagyimir egyezményben lemond a püspök javára az Emažgi folyóig terjedő délészti területekre vonatkozó igényéről. A leendő észti térítőpüspökség székhelye Tartu lesz. Tavasszal Udaloj a toropeci és a polocki hadakkal megerősítve nagy hadjáratot vezet Novgorod-Vaiga-Järvemaa-Harjumaa-Varbola útvonalon. Lembitu seregével Pszkov területére tör be, hogy az orosz előrenyomulást leállítsa, de mentesítő csapásának nincs ereje: Pszkov megbirkózik egy tartomány erejével, s Udaloj pusztít tovább. Ez a kudarc mégis lépcső Lembitu emelkedéséhez. Most ő vezeti a fegyverszüneti tárgyalásokat az ellenségeskedő rigaiakkal, akiket az orosz előretörés figyelmeztet: a kétfrontos harcban elgyengült észtek az oroszok hatalmába kerülhetnek. Tárgyalókészségük másik oka Lenevarde újabb felkelése a meghódolt lív területeken. Lembitu 3 éves fegyverszünetet ér el. A felek garantálják a békét, a békés térítés folyhat, de a status quo marad. Ez a diplomáciai lépés kétségtelen időnyereség az észteknek, és az egyik front felszámolása. Ugyanakkor Lenevarde felkelé-

sének kudarcát hozza közelébb, mert Polock-Riga újabb békéje a lehetséges orosz szövetségéstől is megfosztja a lázadó líveket. Év végére újra rend van a német fennhatóságú területen.

1212-1215 között alig van adat Lembitu működésére. Mindent megpróbálhat, hogy egyrészt egybekovácsolja az észteket, másrészt szövetségest találjon. A nyitás egyik eszköze lehet a kereszténység felvétele. Nem Kaupoként, német hűbérbe kerüléssel, de keresztény hatalmak potenciális szövetségésének. Mivel LHKr tudósít, feltehetőleg a római rítus szerint keresztelkedik meg 1215-ben. 1214 májusa elején újabb orosz támadás indul Varbola ellen, de Pszkov és Toropec erőt a Lembitu kovácsolta egységes fellépés visszafordulásra kényszeríti. A támadás azonban nehezíti az orosz-észti tárgyalásokat. "Szerencsére" 1215-ben a fegyverszünet lejártával erős német támadás indul Tartuból Vaiga, Rigából Soontagana-Rotalia-Saaremaa irányába. A dűlés megérteti a bizalmatlan észtekekkel: ki a veszedelmesebb szomszéd. Lembitunak sikerül szövetséget kötnie a rigaiakkal elégedetlen Vlagyimir polocki fejedelemmel - a vérségi kötelék Novgorodot is kötelezi. Nagyarányú elképzelés születik a németek kiűzésére: egyidőben északról és keletről, több irányból indítani a hadműveleteket. A tervezetre a végrehajtás felemás módja utal. Vlagyimir ugyanis közvetlen a támadás megkezdése előtt hirtelen meghal. Lembitu nem tétovázik, a csapás talán így is siker-

rülhet. Saaremaaról óriási hajóhad blokád alá helyezi Rigát, Rotáliából és Soontaganából a lív területeket pusztítják, Sakala és Ugandi erői a lett területen számolják fel a német ellenállást. Az orosz támogatás azonban egyre jobban hiányzik, az észti támadásnak nincs meg az átütő ereje. Ez lesz a kudarc első oka. A rigai blokádát áttörik az anyaországból 1216 elején érkező keresztesek (Albert püspök évente az utolsó hajókkal Németországba hajózik telepésekért és keresztesekért, s a tavaszi járatok megindulásával tér vissza). A megerősödött németek először a lett területeket biztosítják, majd fölmentik a szorongatott lív szövetségeseket és a német helyőrségeket. Lembitu hiába kér és vár segítséget. Novgorodura Haliccsal van elfoglalva, Polockban még rendezetlenek az utódlás kérdései. A németek pedig már decemberben még megtorló hadjáratot vezetnek Soontagana ellen. Pszkov 1216 tavaszán ostrom alá veszi Otepää-t. A kimerült védők fizetnek, ám az elvonuló oroszok után megjelennek a németek, elfoglalják a várost és a várat, állandó helyőrséget szerveznek. Ezzel Sakala és Ugandi fölött megerősödött a német fennhatóság. Lembitunak IV. 10. után sikerül megújítani a szövetséget Polockkal. Maga mögött tudhatja a Lipica folyó melletti győztest (Vlagyimir-Szuzdal ellen, IV. 21-22.), Novgorodot is - bár Udaloj célpontja még mindig Halics. Július-augusztusban a németek megfélemlítő támadásokat vezetnek Soontagana, Harjumaa, Järvemaa és Virumaa területére. Ezzel egyi-

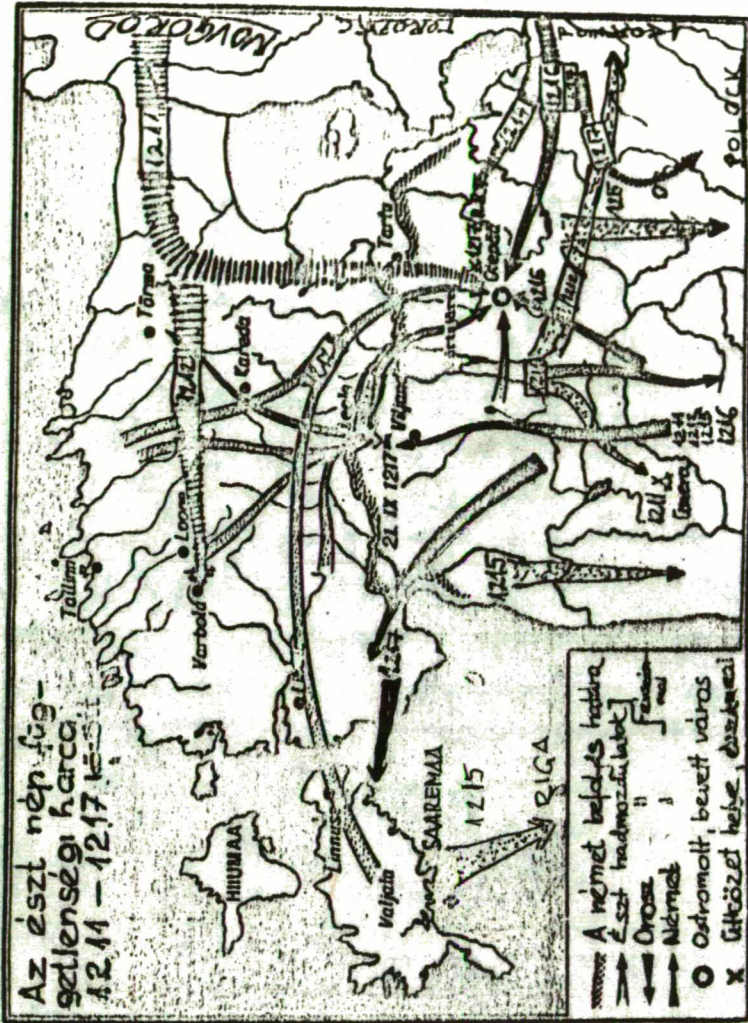
dőben az egyesült lengyel-magyar seregek vereséget mértek a Halicsban tartózkodó novgorodi erőkre, sőt az év végére ki is űzik Udalojt Halicsból. 1216 telén a befagyott tengeren német támadás éri Saaremaat, az észtek azonban visszaverik a betolakodókat.

Lembitu déli akciói sikeresebbek. 1217. I. 6-án a polocki és a pszkovi erőkkel együttműködve körülzárja Otepää-t. Hiába jut be a várba erősítés, II. 8-án a várat feladják a németek. Február végére az egész Dél szabad, a németek kivonják erőiket. A kezdeti észt-oroszl sikerek hatására Novgorod fegyverszünetről kezd tárgyalni, hogy újra Halicsba dobhassa erőt. Tavaszra létre is jön a német-oroszl fegyvernyugvás, de ebből az észtek kimaradnak. Lembitu legalább Pszkov és Polock szövetségét szeretné megőrizni, de ez sem sikerül sokáig. A fejedelemségek Novgorodra figyelnek, ahová csak VIII. 1-én érkezik meg Udaloj helyettese. Ő azonban óvakodik beavatkozni a kétes eredményekkel járó balti politikába. Lembitunak mégis sikerül újra maga mellé állítani a fejedelmeket. Késő nyárra létrejön Sakala, Harjumaa, Virumaa, Rävåla, Rotalia és Ugandi fegyveres szövetsége. A döntő csapáshoz a Pala folyó mellett, Leole közelében gyűlnek össze a harcosok. Az oroszok IX. 15-re ígérik jöttüket. Az ekkorra teljessé váló szárazság megnehezíti a 6000 főre duzzadt sereg eltartását, ráadásul a mocsarak kiszáradása megnehezíti a védekezést is.

Az oroszok helyett IX. 19-én a közeledő németeket jelzik az előőrsök. Volquin rendmester 3000 nehézpáncélos lovasával és a lett-lív segédhadakkal közeledik, hogy megakadályozza az észtt-orosz egyesülést. 20-án beveszik Viljandit, 21-én egész napos ütközetben teljesen szétzúzzák az észtt erődöt, elfoglalják Leolét. A véres harcban Maniwalde és Vootele sakalai vanemek együtt pusztulnak Lembituval, akinek levágott fejét Rigába viszik a győztesek. A csatában elesik a lív Kaupo is, a német függésű lív központosítás vezére. (A harcokról tájékoztat a 3. sz. térkép.) Az év végén egy csetepatéban Lembitu testvére is elesik. Az LHKr szerint több ilyen "nagy-emberük" nem akadt az észtteknek.

Lembitu kísérlete megmutathatta a kortársaknak, hogy az észttek önerőből nem képesek védekezni a németek ellen. A pusztítás és a pusztulás elkerülése érdekében még egy lazább orosz függés is jobb lenne.

3.3. Központosítási kísérlet külső támogatással: előzmények és Vjacsko orosz(?) vezér kísérlete (1218-1224)
Vjacsko (*Vjacseszlav) orosz vagy lett származású vezér (117?-1224.). Kezdetben Kukuensis ura. Ez a vár és környéke a legészakibb, legnyugatibb polocki (orosz) érdekeltség. A német terjeszkedéssel 1206-ban német függésbe kerül. Vjacsko életét veszélyben érezvén Polockba menekül. 1207-ben és 1208-ban lív és lett területen harcol orosz harcosaival a

Az észt nép füg-
getlenségi harca.
1211 - 1217 között

3. sz. térkép: AZ ÉSZT NÉP FÜGGETLENSÉGI HARCA
1211 - 1217 között

/Nõukogude Eesti Entsüklopediline teatmeteos Tallinn,
1975. 66. p. nyomdai után /

németek ellen. Jersika/Gercike eleste után Pszkov, Polock, Szmolenszk és Novgorod szolgálatában találjuk.

Személye ismert a Baltikumban. Kísérlete hosszabb és kedvezőtlenebb előzmények után és sokkal rosszabb körülmények között történik, rövidebb ideig is tart. Nézzük az előzményeket!

Az 1217-es győzelmek után 1218. II. 8-án a németek újabb sikertelen támadást hajtanak végre a befagyott tengeren át Saaremaa ellen. Az előző év veszteségei, az észtek ismeretlen tartalékai arra készítetik Albert püspököt, hogy júniusban Schleschwigbe utazzon, s II. Waldemar dán királytól kérjen segítséget. Közben a harc folyik: VIII. 15-én a repeliek vezetnek hadjáratot a sakalai németek ellen, ősszel az oroszok kísérelnek éket vágni a lett-észti német fennhatóság közé, sikertelenül.

X. 6-ról keltezik III. Honorius pápa II. Waldemart keresztes-hadjáratra felhatalmazó bulláját. A segítségre egyre nagyobb szükség van, mert késő ősszel a saaremaaiak rajtaütnek Rigán. 1219. II. 20-án német-lív, lett sereg indul Soontagana-Repele ellen. Tavasz végére készen áll a dán expedíció is, 1500 hajóból áll a flotta. VI. 5-én a dánok partraszállnak Kalevinlinna mellett. A védekező észtek ezernél több harcost veszítenek. Augusztusra kiépül s már egész Repelre kiterjed a dán hídfő. Kalevinlinna erődjét lerombolják, felépül az új erőd 'dán-vár': Tallinn.

Az észtek védekezését nehezítette, hogy ősszel újabb német betörés érte Jarvemaat és Virumaat. Pszkov ugyan megkísérelt tért nyerni a német-lett területen, de a német megszállás szilárd. 1219-20-ban dán kézre kerül Repele, Harjumaa, Virumaa és Järvemaa. E terület viszonyait örökíti meg a LIBER CENSUS DANIAE 1231-es összeírása. Észtt vonatkozásban legalább akkora a jelentősége, mint Angliában a Domesday Booknak. A dánok étvágya nő. A birtoklási viszályban II. Waldemar 1220-ban blokádnak alá helyezi Rigát. A kedvező helyzetet az észtek nem tudják kihasználni, mert a tavaszon újabb rabló jelenik meg: Johannes Sverkersson svéd király. IV. 8-tól Rotáliában hódít; a saaremaaiak mentik fel Lihulát és űzik el VIII. 8-án a kudarcot vallott svédek az észtt földről. Ekkorra azonban létrejön a dán-német megegyezés. Albert püspök II. Frigvest hívja segítségül, de a német-római császár is a megegyezést ajánlja (IX. 22.). Így 1221 elején Albert elismeri II. Waldemar Sakalára és Ugandira vonatkozó igényét is. Most viszont a lovagrenddel kerül szembe, mert e területek a rend hódításai közé tartoztak. A viszályt kihasználva IV. 11-én nagyszabású felszabadító harc indul a dánok ellen. Repele, Harjumaa és Virumaa harcát Saaremaa vezeti. A németek azért sem segíthetnek, mert orosz támadás éri a német-lett területeket (most jobb az együttműködés). Ezt a németek visszaverik. 1222-ben kiteljesedik a felszabadítás, év végére csak az erődített helyeken maradnak dánok.

Sikerül kapcsolatot teremteni a déli észtt elégedetlenkedőkkel is. Közben II. Ottó, az új német-római császár elismeri a rend jogait a Lívónián kívüli földekre. A lovagrend felkészül földje elfoglalására, biztosítására. Az orosz fejedelmek Rigában békéről tárgyalnak.

A német erőgyűjtés első sikere: 1223. I. 29-én Viljandi mellett szétverik a gyülekező dél-észtt felkelőket. Ez nem végzetes vereség. Tavasszal és nyáron megélnék az észtek: Saaremaa, Läänemaa, Järvemaa, Virumaa harcosai és Varbola helyőrsége. Bár egységes vezetésről nincs hír, de a sikeres akciók erre utalnak. Áprilisban az észtek felégetik Tallinnt, a vár azonban dán kézen marad.

A németek is egyre inkább kiszorulnak Észtországból. Az észtek az érkező orosz segítséggel rendre elfoglalják a fontosabb várakat (többek közt Otepäät, Viljandit). A várakat átadják az oroszoknak, olyanokat is, amelyeket egyedül vívtak meg. Erre a szoros észtt-orosz kapcsolatra igen nagy szükség van.

A dán belviszály következtében II. Waldemar Dunnenberg várában fogságba kerül (V. 7- XII. 24.), s hogy javítsa esélyeit, feladja az el nem foglalt észtt területekre való igényét. Időközben Vjacsko kicsiny sereggel elindul a vlagyimir-szuzdali fejedelem udvarából.

Ekkor szól közbe a mongol. V. 31./VI. 16-án súlyos vereség

éri az egyesült orosz-kun hadakat a Kulka folyónál. Sokk ez, de nem megsemmisítő vereség. Híre azonban megérleli a német ellentámadást. VIII. 1-15-ig tart Viljandi ostroma, a fontos vár újra német kézre kerül. A támadás azonban elakad. Igen erős az ész-t-orosz ellenállás, ráadásul új segítő sereg érkezik: Vlagyimir Polockból, Jaroszlav (Jurij Vszevolodovics vlagyimir-szuzdali fejedelem testvére) Szuzdalból kb. 20.000 emberrel. Az orosz évkönyvek és LHKr adatai itt mondanak ellent a kulkai megsemmisítő vereség nagyságának és ismert értékének. Ha 1223 közepén 20.000 harcost irányítottak ide - bár ez bizonyosan túlzás -, akkor jogos a kérdés: miért nem voltak erre képesek 1224-ben, mikor szükségesebb lett volna.

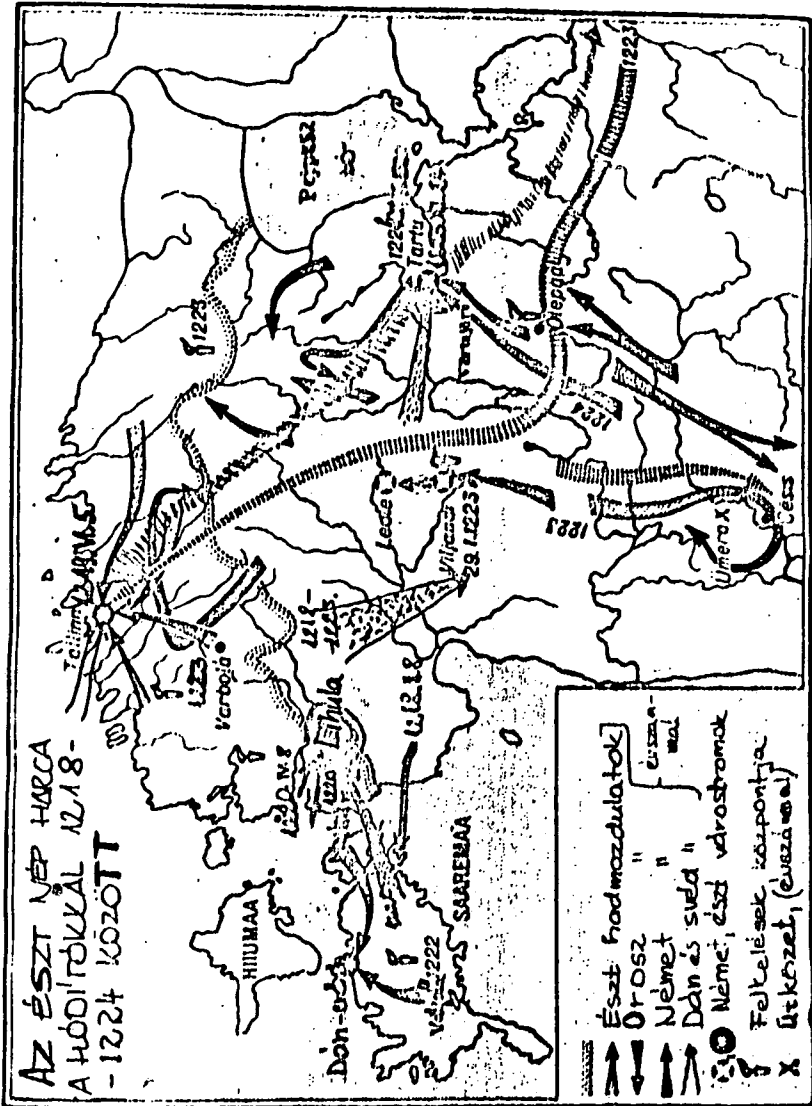
Az ész-t-orosz csapatok szeptemberben ismét fölégetik Tallint, ám a várat most sem tudják elfoglalni. Délnek fordulnak, s a sikerek (meg egy kimerítő ostrom) következtében a németek XII. 24-én föladják Tartut. A fejedelmek Vjacskot hagyják a helyőrség, s lényegében az országrész parancsnokául, 200 fős testőrséggel. Tartu, Otepää birtoklása, Dél- és Észak-Észtország együttműködése, mögötte az orosz fejedelmek támogatása: Vjacskonak vannak esélyei az ész-t állam megteremtésére, ha függő államként is csupán.

A helyzet világos, Albert számára nagyon is: Németországba hajózik keresztetekért, mert veszélyben "Mária országa".

1224 tavaszára a püspök helyzete rosszabbodik, nem tudott elég kereszttest toborozni. Volquin és a lovagrend lesz a helyzet ura. Felajánlják az együttműködést, de önállósági követelésekkel kapcsolják össze. IV. 14-től megkezdődik a német fennhatóság megerősítése. V. 7-én dán és német keresztetek érkeznek, de ekkorra a hadi helyzet megoldása egyértelműen a rendtől függ. A lovagrend erői lassan érvényesülnek, a dél-észt ellenállás felmorzsolódik. Az orosz fejedelmek nem küldenek felmentő sereget, még csak mentesítő támogatást sem indítanak.

VII. 23-án Rigában egyezmény születik az észti területek megosztásáról: az 1207-est annyival egészítik ki, hogy most 2/3 jut a lovagrendnek, 1/3 a tartui püspökségnek. Az egyezménybe azonban nem vonták be sem Saaremaa, sem a dán fennhatóság területét. A lovagoknak most már van miért harcolniuk. A hónap végére körülzárják az ellenállás fészket és középpontját: Tartut. Az orosz felmentés még mindig késik, így VIII. 15-én Vjacsko a védőkkel együtt a város és a vár romjai között leli halálát. (A harcokról ld. 4. sz. térkép.)

Ősz végére a lovagok diplomáciai sikerrel lezárják és bezárják az észti önállóság előtti utat. II. Waldemar után Novgorod is, Pszkov is elismeri a hódítást. A pszkovi fejedelem a lett területek tartui püspök alá eső részéről adót kap a tartui püspöktől (így az a katonai fenyegetettség és a szo-

4. sz. térkép: AZ ÉSZT TÍR HARCA A HÓLÍTÓKKAL 1218 - 1224

1980 / Húskogala Eesti Entsüklopediline

teatmeteos Tallinn, 1975. 55.p. után /

ros szomszédság miatt a lovagrend potenciális szövetségese lett), az észti területen pedig szabad kezet ad a hódítóknak.

3.4. A kísérletek értékelése, a sikertelenség okai

3.4.1. A szegmentáris törzsi társadalom decentralizációs erői erősebbek voltak a centralizációs törekvéseknél. Az egyes területek egymástól is őrizték függetlenségüket, így összefogásuk nem terjedhetett ki az egész észti népre. Ezeket a tendenciákat csak erősítették a lassan kialakuló osztálytársadalom ellentétei.

3.4.2. A feudális társadalom legfejlettebb eszközeit és leg-hatékonyabb erőit tömörítették a német hódítók szervezeti formái. Állandó tartalékok állanak mögöttük, a "Drang nach Osten" ereje teljében van. A feudális extenzív mezőgazdaság, a feudális uralkodó osztály birtokjogi igényei újabb elfoglalható földterületet követelnek. Ez időben folynak a kereszt-hadjáratok is, amelyek során igen sok tapasztalatot szerezték a hódítók (haditechnika és hadtudomány).

3.4.3. A lett és lív kapcsolatokat kivéve nem az észteken múltott a kedvezőtlen külpolitikai helyzet. Lembitu vállalta a kereszténységet is, méghozzá úgy, hogy elkerülte Kaupo útját (az sem vezetett ki ebből a történelmi "csapdából"), mégsem ért el sikert.

1223-ban az észtek mindent megtesznek, hogy az oroszokat rá-

vegyék a beavatkozásra. Am hiába adják át váraikat, hiába fogadják el maguk fölé Vjacskot, ez a lehetőség sem valósul meg.

A külpolitikai helyzetet jellemezte, hogy oroszok, németek, dánok és svédek kíséreltek meg minél nagyobb területet megszerezni a kereskedelmi utak miatt oly fontos Balti-tenger mellékén. Sajnálatos, hogy az egyetlen igazán számbajöhető erő mögött nem állt igazi koncepció. (Ekkor még nem voltak olyan erők a nyugati piacba való bekapcsolódás érdekei.) Novgorod fejedelmének fontosabb volt a kijevi nagyfejedelemséghez lépcső Halics birtoklása, a többieknek pedig az egymás közti vetélkedés. A mongol veszély sem menti politikájukat. Így jöhetett létre a lovagrendi-káptalani, egyházi-katonai állam.

4. A hódítás teljessége (1225-1228)

4.1. A katonai akciók befejezése már csak néhány év kérdése. 1224 után szinte megbénul az ellenállás.

1225 júniusában Modenai Vilmos pápai legátus megkezdte a közvetítést a keresztény erők között. 1225 elején hídfőt foglalnak Saaremaan: Mone és Walde helyőrsége a hódításig megtartja a várakat. 1226-ban Vilmosnak sikerül egyeztetnie II. Waldemar, Albert és Volquin érdekeit és igényeit: Saaremaa el-

foglalása nem veszélyezteti a dán foglalást. Megindul a se-
reggyűjtés.

1227. I. 7-re befagy a tenger a szorosok között. 20-án
20.000 fegyveres indul a sziget ellen. A védők elkeseredett
harca ellenére II. 3-án, Muhu szigetvárának elestével befe-
jeződik az előzőnlés.

4.2. A hódítás lezárása

Az 1227-es bornhődei ütközetben II. Waldemar vereséget szen-
ved a Bréma-Lübeck vezette északnémet városoktól. A dán ha-
talom ezentúl nemcsak itt nem lesz az önálló fejlődés akadá-
lyozója, de a balti német foglalások is biztosakká válnak.
1228-ban Novgorod "Pszkov védelmében" Riga ellen készül - a
valódi cél Pszkov alávetése. Ez az észti területek felé is
utat nyitna. Pszkov azonban önálló útra lép: kereskedelmi-
barátsági szerződést köt Rigával, lemond minden lett, lív és
észti területi igényéről. Novgorod visszakozik, a balti hódí-
tások biztosítása erről az oldalról is létrejött.

4.3. 1237-ben a Kardhordozók egyesülnek a Német Lovag-
renddel, új néven szerepelnek ezután: Lívóniai Lovagrend.
Az észtek felkelésekkel tiltakoznak a függés, a németesítés,
a térítés ellen (1236-1241; 1260-61; 1290-es évek; 1343-
-1345/6.). 1347-ben a dánok kivonulásával teljessé válik a

német fennhatóság. A sajátos államalakulat, melynek történetéről később kívánok szólni, 1561-ig áll fenn. Ekkor újra kérdéses lesz a terület birtoklása. Így kerül az észtek lakta föld a nagyhatalmak politikai erőterébe, érdekeik metszéspontjába.

Az észti önállóság lehetősége 1227-tel befejeződött. A történelem, a társadalmi fejlődés új szakasza kezdődött a hódítással: a kelet-európai feudalizmusra oly jellemző "csonka társadalom" története.

* * *

4.4. Az észti előidők történetét a 16. században eleve-
nítik fel újra, a reformáció előretörésével. Előtérbe a 18.
században kerül: a német földesurak a hódításban keresnek
igazolást a földesúri kizsákmányolás jogára, mértékének nö-
velésére vagy megőrzésére. A 19. században a nemzeti megújú-
lás idején az észti függetlenségi törekvések jelképe lesz.
Először Faelhmann fejti ki ezt a gondolatot, majd különösen
Jakobson visz bele erős németellenességet. Hurt érzelmek nél-
kül, tárgyilagosan próbálja meg a kort ábrázolni. Sem az ő
munkája, sem a létrejövő történész-iskolák eredményei nem
adnak lehetőséget a sovinszta uszításnak. A két világháború
között a politikai jobbratolódással egyidőben megkísérlik
szovjetellenessé formálni a történeti tényeket, de kudarcot
vallanak. Hogyan is lehetne a német hódítást oroszellenessé
formálni?

A vulgármarxista feldolgozások aláhúzták a hódítók kegyetlenségét (gyakran közelmúlti utalásokkal), és kiemelték az észt-orsz nép összefogásának jelentőségét és sikerességét (szintén utalásokkal). A 60-as évektől kezdődött meg az álamiság kérdéskörének korszerű, a történelmi s dialektikus materializmus, valamint a modern történettudomány igényeinek megfelelő feldolgozása.

A mottó kissé megtévesztő. Jakobson úgy hitte: a német hódítók rombolásának nyilvánosság elé tárásával megvilágíthatja a német uralom mibenlétét, semmissé téve a balti bárók érveit. Ha nem is "fénykora" volt ez az észt népnek, de ennek a hősi küzdelemnek a visszfénye ragyogja be az észt nemzeti és függetlenségi törekvéseket minden időben.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOM

- Árpás, Károly: Az észt nemzeti megújulási mozgalom történetéhez. (egyetemi doktori értekezés) Szeged, 1983. (kézirat).
- Bereczki, Gábor - Rác, E.: Észtország. Budapest, 1975.
- Bereczki, Urmas: Észtország. Győr, 1983.
- BRØNDSTED: Brøndsted, J.: A vikingek. Budapest, 1983.
- ESIAJALUGU: Esiajalugu (Eesti). Tallinn, 1982.
- Isztorija Esztonszkoj Sz. Sz. R. I. Tallinn, 1961.
- Isztorija Latvijszkoj Sz. Sz. R. Riga, 1971.
- HAJDÚ-DOMOKOS: Hajdú, Péter - Domokos, Péter: Uráli nyelv-rokonaink. Budapest, 1978.
- LHKr: Henriku Liivimaa Kroonika. Stockholm, 1962.; Tallinn, 1982.
- Kan, A. Sz.: A skandináv országok története. Budapest, 1976.
- KROHN: Krohn, Gyula: A finnugor népek pogány istentisztelete. Budapest, 1908.
- Kruus, H.: Grundriss der Geschichte des esthischen Volkes. Tartu, 1932.
- Kui Lembitu kutsus... (E. Tõnisson, J. Selirand, A. Vassar). Tallinn, 1968.
- Niitema, V.: Baltian Historia. Helsinki, 1959.

Nõukogude Eesti Entsüklopeediline teatmeteos. Tallinn, 1975.

Perényi, J. - Dolmányos, I.: Szovjetunió története I. (egy-
temi jegyzet) Budapest, 1970.

SAHLINS: Vadászok - törzsek - paraszok. Budapest, 1973.

(különösen: 169-172, 206-209, 212-218 és
270-283. pp.)

Tallinna Ajalugu 1860-ndate aastateni. Tallinn, 1976.

TARVEL: Tarvel, E.: Maakasutusühikute uurimusest in Studia
historica im honorem Hans Kruus. Tallinn,
1971. 100-110. pp.

ULUOTS: Uluots, J.: Die Verträge der Esten mit den Fremden
im XIII. Jahrhundert. Tartu, 1937.